

Листи Михайла Грушевського до Аркадія Лященка

Цією публікацією листів Михайла Грушевського до Аркадія Лященка ми продовжуємо багатолітню працю як українських і російських істориків¹, так і нашу власну², з оприлюднення найбільш розлогого й інформативно-насиченого епістолярію видатного вченого, котрий відклався у фондах Санкт-Петербурзького філіалу архіву Російської Академії наук³. Власне, надрукований нижче епістолярій до певної міри підсумовує цю тривалу публікаторську роботу, адже невиданими залишаються лише стислі листи М. Грушевського, що по одній одиниці відклалися у фондах Афанасія Бичкова⁴, Володимира Майкова⁵ та Олек-

¹ Пасько І. З петербурзьких адресатів М. С. Грушевського: листи до О. О. Шахматова (за матеріалами архіву Російської академії наук у С.-Петербурзі) // Архіви України. — 1996. — № 1–3. — С. 98–109; Макаров В. Листування М. С. Грушевського й О. О. Шахматова // Український історичний журнал. — 1996. — № 5. — С. 89–105, № 6. — С. 25–37; «Я никогда не выступал против России». М. С. Грушевский и русские ученые (1914–1916 гг.) / Публ. А. А. Варлыго // Исторический архив. — 1997. — № 4. — С. 175–199; Ссылка М. С. Грушевского / Подготовил П. Елецкий // Минувшее: Исторический альманах. 23. — Спб., 1998. — С. 207–262; Копилов С. Листи Михайла Грушевського до Володимира Ламанського // Україна кризь віки: Зб. наук. пр. на пошану акад. НАН України проф. В. Смолія. — К., 2010. — С. 1021–1028.

² Тельвак В. Листування Михайла Грушевського з Миколою Марром // Український історичний журнал. — 2014. — № 4. — С. 219–225; Тельвак В. Листи Михайла Грушевського до Олександра Лаппо-Данилевського // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції. — Львів, 2017. — Т. ССLXX. — С. 313–334; Тельвак В. Листи Михайла Грушевського до Михайла Сперанського // Український археографічний щорічник. — К., 2018. — Випуск 21/22. — С. 787–798.

³ Тельвак В. Грушевськіана у фондах Санкт-Петербурзького філіалу архіву РАН // Scriptorium nostrum. — Херсон, 2017. — Вип. 3 (9). — С. 94–100.

⁴ Санкт-Петербургский филиал архива РАН (далі — ПФА РАН), Ф. 764 (Бичков Афанасий Федорович, академик). — Оп. 2. — Ед. хр. 240 (Грушевский Михаил Сергеевич, академик. Письмо к А. Ф. Бичкову). Львов 1898 г. 7 октября. — Л. 1–1 об.

⁵ ПФА РАН, Ф. 738 (Майков Владимир Владимирович). — Оп. 2. — Ед. хр. 31 (Грушевский Михаил Сергеевич, историк. Письмо его к Майкову В. В.). — 1 откр. 1913 г.

сандра Орлова⁶, а також нечисленний офіційний епістолярій з академічної справи українського історика⁷.

Більшість цього епістолярію видатного історика написано російською — рідною мовою його кореспондентів. А. Лященко — один із небагатьох адресатів М. Грушевського, кому він до російської столиці писав українською. Це було зумовлене київськими коренями самого А. Лященка. Оскільки його особа є призабута сучасними історіографами, стисло зупинимося на основних фактах біографії вченого. Рід Лященків походив з полтавських козаків, а сам майбутній учений народився в Києві 26 січня 1871 р. У травні 1888 р. він закінчив Першу житомирську гімназію і через матеріальну скруту в родині вступив не до Петербурзького університету, як хотів, а до Петербурзького історико-філологічного інституту, де студенти мали повне утримання. Втім, на останніх курсах перевівся до Петербурзького університету, який закінчив 1892 р. Від осені 1893 р. почав працювати у приватній жіночій гімназії Бібікової; протягом 1894–1901 рр. викладав російську мову та літературу в Реформаторському училищі; від 1902 р. і практично до останніх років життя викладав та виконував обов'язки інспектора Петровського комерційного училища, деякий час був його директором. Був членом (деякий час скарбником та президентом) Російського бібліологічного товариства. Від 1921 р. — діяльний член, заступник голови Товариства дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді. Від квітня 1921 р. — старший бібліотекар Академії наук, а від травня 1922 р. — завідувач Слов'янського відділення бібліотеки Академії наук. Член Петербурзького педагогічного товариства, завідувач його бюро. У 1905 р. видавав та редагував журнал «Вестник Коммерческого Образования». Активний співробітник журналів «Киевская старина», «Русская старина», «Библиограф», «Исторический вестник», «Книжный вестник», «Славянское обозрение», «Живая старина», «Русская школа», «Русская мысль» та ін. Автор багатьох праць з історії давньоруської (насамперед, літописів і билинного епосу) та нової російської літератури. Член НТШ та УНТ, член-кореспондент ВУАН (1925) та АН СРСР (1927). Помер А. Лященко 12 вересня 1931 р. Перелік його найбільш важливих наукових праць наведено в некролозі авторства близького приятеля А. Лященка В. Перетца⁸.

⁶ ПФА РАН. — Ф. 763 (Орлов Александр Сергеевич). — Оп. 3. — № 33 (Грушевский, акад. Украинской А. Н. Телеграмма его Орлову А. С. Из Киева [1927]). 1 л. 5 / 11.

⁷ ПФА РАН. — Ф. 2 (Канцелярия Конференции АН и Секретариат АН СССР). — Оп. 17. — Ед. хр. 167 (Грушевский М. С.). — 49 л.

⁸ *Перетц В.* Список важнейших работ, опубликованных членом-корреспондентом Академии наук СССР и Всеукраинской Академии наук А. И. Лященко // Труды Института славяноведения АН СССР. — 1932. — Т. 1. — С. 375–376.

А. Лященко не належав до близького кола кореспондентів М. Грушевського, про що, зрештою, свідчить і загалом нечисленний епістолярій. Більше того, з листа українського історика від 12 жовтня 1924 р. ми дізнаємося, що до цього часу вони навіть не були особисто знайомі, хоча відвідини М. Грушевським російської столиці до початку Першої світової війни були регулярними. Разом із тим, для автора «Історії України-Руси» його кореспондент був надзвичайно важливим як доброзичливий популяризатор друкованої продукції НТШ на сторінках російських академічних журналів⁹, а згодом — у 1920-х рр. — як один із активних петербурзьких співробітників видань Історичної секції ВУАН. У другій половині 1920-х років двох славістів зблизило зацікавлення давньоруською писемністю — вони обмінювалися власними працями та рецензували твори один одного. Власне, згадані теми й домінують у нижченаведених кореспонденціях. Свідченням вагомості національно-культурного служіння А. Лященка для київських українців стало обрання його до складу УНТ у вересні 1909 р.¹⁰, а у 1925 р. — ВУАН.

Опубліковані листи відклалися в особовому фонді А. Лященка в Санкт-Петербурзькому філіалі архіву РАН¹¹. Листи-відповіді самого російського вченого на сьогодні не віднайдені — в родинному фонді Грушевських у ЦДІАК України відклався лише один лист за 1900 р.¹². Його ж чернетка знаходиться серед листів М. Грушевського до А. Лященка. Листування двох істориків, як свідчить його зміст, збереглося далеко не повністю, причиною чого були знані дослідникам втрати архіву українського вченого внаслідок частих переїздів, арештів, перлюстрацій і вилучень. Загальна кількість віднайдених на сьогодні листів М. Грушевського становить десять одиниць. Крім них, у справі відклалися також виготовлені типографським способом звернення голови УНТ М. Грушевського і секретаря Ради товариства І. Чопівського із запрошенням до співпраці у його виданнях (№ 4) та нагадуванням необхідності сплатити членські внески (№ 5). Віднайдені листи охоплюють період з 1900 р. по 1927 р.; всі вони написані рукою М. Грушевського.

⁹ Лященко А. Сообщение о «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка в 1895 г.» (т. V–VIII) // Отчеты о заседаниях Императорского общества любителей древней письменности в 1895–1896 гг. — СПб., 1896. — Т. 120; Лященко А. Издания ученого Общества имени Шевченко во Львове в 1898 году // Известия Отделения Русского языка и словесности Императорской академии наук. — 1900. — Т. V. — С. 705–718.

¹⁰ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі — ІР НБУВ), Ф. X. — № 32919. — Арк. 17 зв.

¹¹ ПФА РАН. — Ф. 156 (Лященко А. И.). — Оп. 2. — Ед. хр. 113 (Грушевский Михаил Сергеевич, академик. Письма его А. И. Лященко). 21 л.

¹² Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДІАК України). — Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 305. — Арк. 25–28.

* * *

При археографічному опрацюванні листів упорядник максимально зберігав особливості авторського написання. Усі текстові скорочення, за винятком загальноприйнятих, розкриваються у квадратних дужках. Дрібні особливості тексту (закреслення, вставки над рядками) не застерігаються. Зміни в авторській текст внесено лише в таких випадках: за сучасним правописом подано вживання розділових знаків, написання слів разом, окремо, через дефіс; назви творів, періодичних видань та видавництва автором писалися в лапках і без них — у публікації подаємо скрізь у лапках. Збережено підкреслення автора у текстах листів. Авторські дати і місця написання листів наведено там, де вони є в оригіналі; встановлені за поштовими штемпелями чи упорядником дати та місця написання подано в заголовку листа у квадратних дужках із відповідним коментарем. Слова, правильність прочитання яких викликає сумнів, як і позначені трикрапкою непрочитані частини листа, взято у кутові дужки.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

[Львів], 10 (23) [червень—серпень]¹ 1900 [р.].

Високоповажний Добродію!

Від С. Л. Пташицького² довідався я, що Ви піднялися подавати до «Известий»³ петерб[урзької] академії <огляд> наукових публікацій на українсько-руській мові. Наш обопільний інтерес — не тільки читачів «Известий», а й українсько-руських наукових робітників, — аби сі огляди були можливо повні. Тому прошу Вас без церемоній звертатися на адресу Н[аукового] тов[ариства] ім. Ш[евченка] чи до мене особисто, якби Вам треба було яких-небудь відомостей або видань. При тім звертаю Вашу увагу на те (може бути й уже звісне Вам), що в словянським відділі академії наук сього року скомплектовано галицькі наукові видання. 2) В «Записках наук[ового] тов[ариства] ім. Шевч[енка]»⁴ даються огляди галицьких periodica й наукових видань, що вийшли поза Товариством. 3) Від сього року виходить осібно «Хроніка Наук[ового] Тов[ариства] ім. Ш[евченка]»⁵, де дається виказ видань, ним виданих.

З огляду, що петерб[урзька] цензура дуже немилосердна на наші видання, було б найліпше, якби Ви порозумілися з редакцією «Известий» так, аби потрібні Вам видання ми могли послати на адресу академії.

З глибоким поважанням.

М. Грушевський (*підпис*)

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 1–2. Оригінал, автограф, рукопис. Лист написаний на бланку НТШ. Л. 3–3 зв. — недатована чернетка листа-відповіді А. Ляценка⁶.

№ 2

Львів, 2 (15) / IX 1900 [р.].

Високоповажний Добродію!

Сьогодні посилаю Вам книжки — дещо за гроші, як єсьте писали⁷, дещо просимо прийняти в дарунок, — на бібліотеку академії в двох бандеролях. Чи маєте Ви в ній наш «Літературно-Науковий Вістник»⁸ також?

Чи не можна би посилати книжки для Вас на бібліотеки закритою посилкою? Се коштує дешевше? Просимо відписати, а відповідно до того вишлемо решту книжок, які Ви собі бажали.

Українські видання з Росії нам для нашої бібліотеки були б дуже користні. Звертаю увагу Вашу на «Хроніку Наук[ового] Тов[ариства] ім. Ш[евченка]», де дається виказ наших видань і їх змісту. Ч. 3 «Хроніки» вийде за тиждень і піде з найбільшою посилкою до Вас.

Здоровлю Вас сердечно! Щиро прихильний Вам.

М. Грушевський (*підпис*)

Гроші можете посилати гульденами чи рублями, як Вам наручніше круглими сумами.

Ага, чи видання «истор[ично]-фильол[огічної] секції» мають значити секцію фільольогічну? Бо у нас історична секція має осібні видання, а фільольогічна також осібно.

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 4–5. Оригінал, автограф, рукопис. Лист написаний на бланку НТШ.

№ 3

[Львів]⁹, 20 / IX 1900 [р.].

Високоповажний Добродію!

З прикrostію довідався я, що директорка нашої книгарні¹⁰ висилаючи книжки для Вас, замість того аби написати на кожній книжці Ваше імя, як я наказав, надписала Ваше імя на бандеролі зверху. Поправити було вже запізно. Прошу отже вибачити книгарні сей недо-

гляд і не зражатися тим. Пізніше вже він не повториться, а якби сі посилки цензура завернула, то ми вишлемо на ново уже так, як Ви казали.

З глибоким поважанням
М. Грушевський (*підпис*)

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 6–6 зв. Оригінал, автограф, рукопис. Лист написаний на бланку НТШ.

№ 4

[Київ, 1911 р.]¹¹

Високоповажний Добродію!

Дбаючи про можливо більшу продуктивність наукових засідань Товариства і разом з тим про матеріал до його «Записок»¹², Рада Українського Наукового Товариства має честь просити Вас взяти участь в працях Товариства і повідомити, на який місяць ми можемо рахувати одержати від Вас науковий доклад для засідань и на яку тему.

Голова М. Грушевський.
Секретар Ів. Чопівський¹³.
Адреса: Велика Володимирська, 42.

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 7. Оригінал, типографський друк, адресу написано від руки.

№ 5

[Київ, 1911 р.]¹⁴

Високоповажний Добродію!

Рада Українського Наукового Товариства має честь повідомити Вас, що за Вами лічиться незаплачени членські вкладки за 1909, [19]10, [19]11 р. в сумі п'ятнадцяти рубл. З огляду на § 24¹⁵ статуту Рада Товариства просить Вас поспішити з уплатою означеної суми до кінця сього місяця.

Голова М. Грушевський.
Секретар Ів. Чопівський.

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 8. Оригінал, типографський друк.

№ 6

[Київ]¹⁶

В[ельми]Поважний Аркадій Йоакимович!

В. Н. Перетц¹⁷ передав мені Ваші пропозиції. Стаття 3) (про Котляревського) — уже була надрукована по-російськи — не бачу причин друкувати ще раз по-укр[аїнські], хочби і в перерібці: я був зовсім противником таких паралельних публікацій, а тепер, коли можливости друкуватися ще зменшились, — тим більше*. Листи Куліша¹⁸ — коли не були надруковані (Ви знаєте, що опубліковано багато, особливо в «К[иївській] Старині»¹⁹), вповні пожадані, — розуміється, в оригіналі і з захованням оригінальної правописи. По умовам нашим трудно дати більше зразу як 24 сторінки, рахуючи на сторону 2850 букв, тому, може, краще обробити частями, кожду окремо (переносів з книги до книги у нас нема).

Розвідки про Олафа²⁰ й Ізяславову літопись дуже пожадані, але теж по можности не більше ½ аркуша, — зрештою напишіть, коли мають бути більші. Бажані й матеріяли, й статті, але в найближчих книжках більше місця для статей, ніж для матеріялів; я найбільше був би рад статі про Олафа, коли вона не велика.

Дуже пожадані матеріяли не великі, але інтересні — який-небудь цікавий лист, документ, невиданий вірш, тощо, з пояснюючою заміткою. Сього треба якнайбільше, і завжди єсть місце. З російського перекладеться — хоча се робить деякі технічні труднощі і лягає на авторський гонорар.

І кн. «Укр[аїни]»²¹ зараз по виході дістанете — і побачите що нам треба. Потрібні і рецензії дуже.

З щирим привітом

М. Грушевський (*підпис*).

25.VIII. [1]924 [р.].

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 10–11. Оригінал, автограф, рукопис.

* Се прошу мати на увазі і щодо Ваших статей, котрі будете друкувати у нас: не повторяти по-російськи.

№ 7

[Москва, 12 жовтня 1924 р.]²²

Високоповажний Аркадій Якимович.

Замітка Ваша про лист Куліша²³ цікава, і я хотів би її дати зараз до друку, тому спішу звернути В[ашу] увагу:

З вступу не ясно, чи в Пушкін[ському] Домі²⁴ переховується тільки виписка, зроблена при перлюстрації, чи цілий лист? (коли цілий, то бажано дати його тепер весь).

В кождім разі текст треба дати в правописи оригіналу, ми так це друкуємо. Я хотів був повернути Вашу замітку Вам для виправки, але її, мабуть, прийдеться Вам нам написати однаково наново, тому спішу, для швидкості, сповістити Вас карткою. Кінцева замітка занадто загальна, її краще пропустити.

Дуже був би рад з Вами познайомитись²⁵, і чекатиму обіцяних статей.

Ваш М. Грушевський (*підпис*).

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 12. Оригінал, автограф, рукопис. Поштова картка. На картці два штемпелі: московський (12.10.1924) та ленінградський (14.10.1924).

№ 8

[Київ]²⁶, 30.X.1924 [р.].

Високоповажний Аркадій Якимович!

Одержав В[аші] тексти (Куліша²⁷), піде в кн. IV «Укр[аїни]» (здаємо до друку)²⁸. Просимо поспішити статтями — особливо про Трігва-сона²⁹, більше буде місця в кн. I. 1925, а далі й іншими статтями (Ізя-слав, Іван Гост[иний] син³⁰) і листами Плетнева. Статтю В[ашу] про Дюка³¹ прочитав і, хоч не в усім згоджуюсь (може, дам широку рец[ен-зію] до «Укр[аїни]»³²), але вважаю В[аш] метод вповні научним і дуже був би рад, коли б Ви продовжили В[аші] студії по билинам далі.

З щирим привітом Вам і всім.

М. Грушевський (*підпис*).

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 13. Оригінал, автограф, рукопис. На бланку історичної секції ВУАН.

Високоповажний Аркадій Якимович!

Тільки що одержав Ваші статті з листом. Згадуєте попередній В[аш] лист — про книгу Бравна, але я його не дістав. І се було причиною, що я в листах до В[олодимира] М[иколайовича]³⁴ нарікав, що Ви не сповнили Ваших обіцянок. Дуже рад Вашим статтям і дуже прошу далі не забувати як статтями, так і матеріалами. Прегарно коментований Вами лист Квітки³⁵ з сього погляду взірцевий і викликає бажання якомога більше від Вас всякого такого добра. Дамо в переклад, на жаль, мало людей охочих перекладати чужі писання, таких, що можуть «з толком» перекладати, через се приходиться їм платити доволі багато — і черга з перекладами досить довга. Ну, та і з поміщенням статей трохи трудно — тоді, як ми з Вами говорили було просторіш, а тепер пішли літературні й історичні юбилеї один за другим³⁶, і місця для неювілейних статей зовсім мало; кажу се для того, щоб Ви не міркували, що пройде трохи часу, поки побачите їх в друку. Але я старатимусь пропустити їх якнайскоріше³⁷, як тільки можна, і прошу обіцяних листів Куліша й тому под[ібні] матеріали далі.

Коректи, на жаль, ніяк не можна посилати. По договору з видавництвом коректа має бути протягом 22 годин повернена друкарні. Се нам дуже прикро, особливо, коли оригінал писаний — можливі непрочитані слова, але друкарня і видавництво твердо стоять на своїм. Взагалі видавати приходиться з страшними труднощами, я се все з хохляцької упертости витягаю!

Прошу написати по щирости, чи Вам посилати наші видання, — бо ми посилаємо, відтягаючи вартість від гонорара (видання не наше, а Держ[авного] Вид[авництва], воно дає редакції примірники з опустом 30 %). Тепер кінчимо друк III кн. за 1925 р.

З щирим привітом

М. Грушевський (*нідпис*).

P. S. Може б Ви написали коротку рецензію на цю книгу Брауна, котру використали в Вашій праці (Das historische <...>)? Ваші праці про билину мене дуже цікавлять³⁷; в IV томі «Іст[орії] літератури»³⁸, котрий тепер друкується, я присвятив їй богато <уваги>; я хочу післати Вам аркуші — з огляду, що моя книга вийде скорше Вашої статі про Івана³⁹, може, вони Вам піддадуть деякі гадки, на котрі Ви схочете зареагувати.

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 14–16. Оригінал, автограф, рукопис. Л. 17–17 зв. — копія цього листа іншою рукою.

¹³ Думаю — Квітку в IV, Олафа в V кн. «України», Івана в «Чернігів[ський] Збірник».

№ 10

[Київ]⁴⁰, 27.VI.1925 [р.].

Високоповажний Аркадій Якимович!

Дуже дякую за «Слов[янские] Известия» і за Вашу студію про Іллю і Сина⁴¹; я проглянув її побіжно тільки — я тепер дуже зайнят іншою працею; мені дуже приємно, що Ви далі працюєте над билинами, не кожда розвідка удається, але Ваше бажання локалізувати і хронологізувати теми дуже добре. <...> «Губернія» есть тут, нема потреби щось переписувати з неї.

<Поминка> про Чужбинського⁴² річ добра — тільки «Україна» страшенно перетяжена матеріалом, отже, щось коротке тільки!

Держ[авне] Вид[авництво] Укр[аїни] переживає кризу, спинено все крім підручників, і тільки на 1/X визначить перспективи на 1925/6. Тому я досі нічого не написав Вам про папери Куліша. На 1/X поїду до Харкова щось довідатись.

З щирим поздоровленням
М. Грушевський (підпис).

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 18–18 зв. Оригінал, автограф, рукопис. На бланку АК ВУАН.

№ 11

[Київ, 29.XII.1926 р.]⁴³

Спасибі, Високоповажний Аркадій Якимович, за Вашу працю про Еймунда⁴⁴, що саме отримав. Сором нам, що досі не могли Вам післати видрукуваної Вашої студії про Івана Гостиного сина⁴⁵. Уже були здали до друкарні рукописи, аж Держ[авне] Видавництво знов закапризувало, воловодимось уже другий місяць і не можемо добитись друку.

Щирий привіт з Новим Роком.
Ваш М. Грушевський (підпис).

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 19. Оригінал, автограф, рукопис. Поштова картка. На картці штемпель: Київ, 29.XII.1926.

Високоповажний Аркадій Якимович!

На жаль, «Чернігівський збірник»⁴⁷ ще не друкується — не вважаючи на всі наші натиски на Держ[авне] Вид[авництво], і Ваш додаток можна буде додати. Щодо статті Вашої про билини, зміст її дуже інтересний, і з огляду, що я сподіваюсь літом добути в своє розпорядження книжку «Записок іст[орико]-філ[ологічного] від[ділу]»⁴⁸, я думаю, що зможу без великої затримки її таки умістити. Але якщо вона написана на рос[ійській] мові, то добре було б, щоб її переклали в Вашому Товаристві українському⁴⁹, я свого часу писав В. М. Перетцу — що випадало б перекладати статті в Ленінграді, бо тут трудно перекладати все, що присилають по-російськи.

Статті Ваші про саги мене дуже займають, і якщо я урву десь час, то буду рад написати про Вашу Еймунд[ову] сагу⁵⁰ — але тепер я дуже занятий, завалений всякими неприємностями і нездоров. Про <Ф. Ключу> коротко написав я в т. V «Іст[орії] Укр[аїнської] літ[ератури]»; точне видане його листування дуже бажане — але так трудно тепер що-небудь видавати. За сі 3 роки я цілком знеохотився до сеї справи — маса прикростей, даремних зусиль, і незвичайно малі результати.

З щирим привітом.

М. Грушевський (*нідпис*).

12.XII.[1]927 [р.].

ПФА РАН. — Ф. 156. — Оп. 2. — Ед. хр. 113. — Л. 20. Оригінал, автограф, рукопис.

КОМЕНТАРІ

¹ В листі М. Грушевський не вказав місяць написання листа; приблизно встановити його дозволив єдиний з віднайдених на сьогодні листів-відповідей А. Ляценка від 24 серпня 1900 р., в якому він перепрошує кореспондента, «що трохи зіпзнівся з відповідью» (ЦДІАК України, Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 305. — Арк. 25). Місце написання встановлене за змістом.

² Пташицький (Ptaszycki) Станіслав-Людвік (1853–1933) — польський і російський філолог та історик. Професор (1918). Член Польської академії мистецтв (чл.-кор. — із 1904, дійсний член — із 1931), Варшавського наукового товариства, Польського історичного товариства (почесний член — із 1925), Польського геральдичного товариства, Товариства історії при Петербурзькому університеті та ін. польських і російських наукових товариств. Протягом 1877–1918 рр. — асистент і доцент у Петербурзькому

університеті, водночас викладав у Петербурзькій духовній академії (1892–1918).

³ Йдеться про «Известия Императорской Академии наук по Отделению русского языка и словесности» — друкований орган Відділення російської мови і словесності Академії наук. Заснований в 1852 р., виходив до 1863 р. і потім відновлений в 1896 р. «Известия» видавалися випусками (по 6 випусків на рік) або листами (24 листи з додатком становили один том). При «Известиях» виходили «Прибавления». Всього з «Прибавлениями» вийшло 10 томів. «Известия» виникли з ініціативи І. І. Срезневського, який був їх редактором. В «Додатках» друкувалися «Памятники и образцы народного языка и словесности русских и западных славян» і «Материалы для словаря сравнительного и объяснительного». У виданні журналу брали участь: А. Х. Востоков, кн. П. А. Вяземський, Я. К. Грот, П. А. Лавровський, В. І. Григорович, І. І. Давидов, С. П. Шевирьов, А. Ф. Гільфердінг, П. А. Плетньов, В. А. Жуковський та ін.

⁴ «Записки Наукового товариства імені Шевченка» («Записки НТШ») — видання, що його здійснює НТШ від 1892 р. «Записки НТШ» є головним серійним виданням товариства за всіх періодів його існування. До розбудови видання особливих зусиль доклав М. Грушевський, під чиєю редакцією вийшло 107 його томів.

⁵ «Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка» (до 1905 р. — «Хроніка Українсько-Руського Наукового Товариства ім. Шевченка») — бюлетень, що публікував звіти й матеріали з діяльності НТШ. Протягом 1900–1914 рр. виходила квартално (59 чч.), з 1918 р. (за воєнні роки 1914–18 рр. вийшли чч. 60–62) неперіодично. Разом за 1900–1939 рр. побачили світ у Львові 74 чч. З відновленням НТШ в еміграції вийшли за час від 1939 р. до 1949 р. 75–76 чч.; від 1949 р. до 1953 р. вийшло 77 ч. (1954), за 1963 р. ч. 79 і за 1964 р. — 65 ч. 80 (1966).

⁶ Як згадувалося вище, оригінал цього листа відклався у родинному архіві Грушевських. Наводимо його зміст:

СПб., 24 авг[уста] [1]900 [р.].

Шановний добродію!

Дуже дякую за прихильний лист Ваш. Вибачайте, що трохи зіпзнівсья з відповіддю. Я сам по каталогу книгарні Товариства ім. Шевченка вибрав наукові і інші виданя, котрих не було в славянськом відділі Петербур[зької] академічної бібліотеки.

В II кн. «Известий» 1900 р., котра скоро вийде з друку, поміщена моя (коротка) рецензия видань Товариства 1898 р.; в 4 кн. маємо надію обговорити виданя — 1898 р. Потім, з 1901 р. будемо слідити за науковою діяльністю високоповажного Товариства імени Шевченка наможливо акуратно.

Дякую Вам за добре слово і обіцяну допомогу. Тепер ще я не могу заплатити всі гроши за всі виданя Товариства. Коли матиму, то вишлю і відзначу, що для мене найбільш потрібно. Поки що, як буде ласка Ваша, я хтів

би одержати «Записки» 1900 року; всі томи «Етн[ографічного] Збірника», «Етнологич[ні] матер[іали]», видання истор[ично]-фильол[огічної] секції і «Историю України-Руси». Прошу Вас завідомити мене, кільки відзначени зараз видання куштують. Потрібну суму вишлю як можно скорійш. Переслати для мене книжки можно просто по адресу русского и славян[ского] отдела библиотеки Академії Наук, в Спб.; тільки треба на кожном екземплярі для мене назначеному надписати: для А. І. Лященка і предварити мене листом о посилці.

Скоро вишлю деяки (невеличкі) подарунки для бібліотеки Тов[ариства] ім. Шевченка. Чи потрібно Вам видання на укр[аїнській] мові з Російської України?

Прошу писати по адресу: С Петербург. Подольская, д. 11, кв. 12, Аркадію Іоакимовичу Лященко.

З глибоким поважанням
А. Лященко (*ніднус*).

ЦДІАК України, Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 305. — Арк. 25–28.

⁷ Див. попередній коментар.

⁸ «Літературно-науковий вістник» — перший всеукраїнський літературно-науковий і громадсько-політичний часопис, що виходив з 1898 р. по 1932 р., заснований з ініціативи М. Грушевського.

⁹ Місце написання листа встановлене за змістом.

¹⁰ Йдеться про Климентину Панкевичеву.

¹¹ Дату надсилання звернення визначено за згадуванням Івана Чопівського як секретаря Ради Українського наукового товариства: згідно з протоколами УНТ, він був обраний секретарем Ради УНТ на її засіданні 30 січня 1911 р. (ІР НБУВ. — Ф. Х. — № 32919. — Арк. 29) і пробув на цій посаді до 15 січня 1912 р., коли на засіданні Ради УНТ відмовився від обов'язків «внаслідок хвороби» (Там само. — Арк. 35). Місце написання звернення встановлене за змістом.

¹² Йдеться про «Записки УНТ».

¹³ Іван Адріянович Фещенко-Чопівський (1884–1952) — учений-металург, громадський і політичний діяч, міністр господарства УНР.

¹⁴ Дату та місце підготовки звернення визначено за тою ж логікою, що й стосовно попереднього документа.

¹⁵ У згаданому § 24 Статуту УНТ йшлося: «Действительные члены и члены-соревнователи уплачивают ежегодно членские взносы в размере пяти рублей в год» (Устав Украинского научного общества в г. Киеве // *Онопрієнко В., Рєєнт О., Щербань Т.* Українське наукове товариство: 1907–1921 роки. — К., 1998. — С. 144).

¹⁶ Місце написання листа встановлене за тогочасною кореспонденцією М. Грушевського.

¹⁷ Перетц Володимир Миколайович (1870–1935) — український філолог, дослідник і видавець пам'яток давньої української літератури і української творчості, історик і теоретик літератури, текстолог, організатор

українського наукового життя. Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету (1893). Працював у середніх школах Санкт-Петербурга. Був викладачем Археологічного інституту (1902) та приват-доцентом Петербурзького університету з 1897 р. У 1903 р. переїхав до Києва та був професором Київського університету на кафедрі історії російської літератури та мови. Член Київського товариства старожитностей і мистецтв. Лауреат Макаріївської премії. Дійсний член Російської Академії наук (1914), академік УАН (1919). З 1917 р. по 1921 р. брав участь у роботі з організації Самарського університету. У 1921–1925 рр. — професор Петроградського університету. В 1921 р. ініціював постанову Товариства дослідників української історії, писемності та мови в Петрограді. У квітні 1934 р. був заарештований у справі «Російської національної партії». Засуджений на заслання до Саратова, де й помер.

¹⁸ Йдеться про українського письменника, фольклориста, етнографа, мовознавця, перекладача, критика, редактора, видавця Пантелеймона Куліша (1819–1897).

¹⁹ «Киевская старина» — щомісячний історико-етнографічний та літературний часопис. Видавався у Києві російською мовою і українською (в російській транслітерації з 1905 р., в українській з 1906 р.) протягом 1882–1906 років. У 1907 р. змінив назву на «Україна» і видавався переважно українською мовою.

²⁰ Йдеться про працю: *Лященко А.* Сага про Олафа Тріггвасона й літописне оповідання про Ольгу. (Присвячується В. О. Давидову) // Україна. — 1926. — Кн. 4 (18). — С. 3–23.

²¹ Йдеться про заснований М. Грушевським журнал «Україна», який виходив з перервами протягом 1914–1930 рр. Див. докл.: *Савчук І.* Михайло Грушевський та журнал «Україна» (проблемно-тематичний аналіз публікацій) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Вип. XIV–XV. — Дрогобич: Коло, 2011. — С. 274–285; *Савчук І.* Авторська географія співробітників журналу «Україна» // Spheres of culture. — Lublin: Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 2012. — Vol. 1. — S. 247–255; *Савчук І.* Редакційна політика М. Грушевського в журналі «Україна» (до 1918 року) // Проблеми гуманітарних наук. — Дрогобич, 2015. — Вип. 36. — С. 72–83. — (Серія «Історія»).

²² Місце та дату відправлення встановлено за поштовим штемпелем.

²³ Йдеться про статтю: *Лященко А.* Перлюстрований лист П. Куліша до С. Т. Аксакова // Україна. — 1924. — Кн. 4. — С. 83.

²⁴ Пушкінський дім — історична, неповна назва Інституту російської літератури Російської Академії наук, музейний та науково-дослідницький заклад у Санкт-Петербурзі.

²⁵ Після Москви М. Грушевський вирушив до Ленінграда. Восени 1924 р. український вчений здійснив подорож українськими та російськими науковими центрами. В листі до К. Студинського від 11 жовтня 1924 р. він писав: «Я “подорожую”: був в Харкові, Москві, Петербурзі, тепер вертаю» (Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) /

Упоряд., археогр. передм. Г. Сварник. — Львів – Нью-Йорк, 1998: Видавництво М. П. Коць. — С. 161).

²⁶ Місце написання листа встановлене за тогочасною кореспонденцією М. Грушевського.

²⁷ Див. коментар № 18.

²⁸ Див. коментар № 23.

²⁹ Див. коментар № 20.

³⁰ Йдеться про статтю: *Лященко А.* Былина про Івана Гостиного сина // Чернігів і північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали / Під ред. М. Грушевського. Записок Українського Наукового Товариства в Києві (тепер Історичної Секції при Українській Академії Наук) том XXIII. — К., 1928. — С. 235–261.

³¹ Йдеться про статтю: *Лященко А.* Былина о Дюке Степановиче // Известия Отделения русского языка и словесности. — 1925. — Т. XXX. — С. 45–142.

³² На цю статтю М. Грушевський рецензії не написав.

³³ Місце написання листа встановлене за тогочасною кореспонденцією М. Грушевського.

³⁴ Йдеться про В. М. Перетца.

³⁵ Йдеться про статтю: *Лященко А.* Лист Г. Ф. Квітки до І. М. Снегірова // Україна. — 1925. — Кн. 5 (14). — С. 103–107.

³⁶ Йдеться про книги журналу «Україна», присвячені ювілеям М. Костомарова, революції 1905 р., повстання декабристів та ін.

³⁷ Виразом такого зацікавлення була, між іншим, рецензія М. Грушевського на працю А. Ляценка: *Грушевський М.* [Рец.] А. И. Ляченко. Былина о Соловье Будимировиче и сага о Гаральде. (Sertum bibliologicum в честь проф. А. И. Малеина. Петроград, 1922, С. 94–136) // Україна. — 1925. — Кн. 1–2. — С. 191–192.

³⁸ Йдеться про працю М. Грушевського «Історія української літератури» в шести томах.

³⁹ Див. коментар № 30.

⁴⁰ Місце написання листа встановлене за тогочасною кореспонденцією М. Грушевського.

⁴¹ Йдеться про працю: *Лященко А.* Былина о бое Ильи Муромца с сыном // Краткий отчет о деятельности Общества любителей древней письменности за 1917–1923 гг. — Л., 1925. — С. 36–68.

⁴² Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський (1816–1875) — український письменник, етнограф, фольклорист, історик, мовознавець, мандрівник. Справжнє прізвище — Афанасьєв, псевдоніми — Чужбинський, Невідомий, Лубенец, Пустинник та ін.

⁴³ Місце та дату відправлення встановлено за поштовим штемпелем.

⁴⁴ Йдеться про працю: *Лященко А.* Eumundar Saga и русские летописи // Известия АН СССР. VI серия. — Т. XX. — 1926. — № 12. — С. 1061–1086.

⁴⁵ Див. коментар № 30.

⁴⁶ Місце написання листа встановлене за тогочасною кореспонденцією М. Грушевського.

⁴⁷ Йдеться про започатковане М. Грушевським періодичне видання «Чернігів і північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали».

⁴⁸ Йдеться про «Записки історично-філологічного відділу» — неперіодичні наукові збірники Історично-філологічного відділу ВУАН, які видавалися в Києві упродовж 1919–1931 рр. за редакцією П. Зайцева, А. Кримського, М. Грушевського та О. Грушевського. У «ЗІФВ» вміщувалися розвідки та матеріали з усіх періодів історії України, історії суспільно-політичної думки, етнографії, фольклористики, мистецтва, мовознавства, а також наукова хроніка, огляди, рецензії, бібліо- та біографічні матеріали українських учених. Вийшло 26 книг у 22-х випусках (подвійні книги 2/3, 7/8, 13/14, 21/22), з яких тільки 6-та, 11-та, 17-та, 20-та, 24-та, 26-та складаються з праць Історичної секції ВУАН.

⁴⁹ Йдеться про Товариство дослідників української історії, писемності та мови в Ленінграді — історично-наукове товариство, культурно-просвітницька та громадська установа, що об'єднувала літературознавців, фольклористів, етнографів, мовознавців, істориків, археологів, мистецтвознавців для дослідження української історії, мови та літератури й поширення україніки в Росії. Засноване з ініціативи акад. В. М. Перетца та А. Й. Лященка 25 грудня 1921 р. як «Товариство прихильників української історії, писемності та мови в Петрограді», в 1933 р. перейменоване на «Українське наукове товариство», яке того ж року було оголошене «контрреволюційною організацією», багато його членів були репресовані за т. зв. «Справою славистів». Діяло як комісія, а з 1928 р. — як філія ВУАН. Очолювали товариство В. Перетц, а потім Б. Крижанівський та В. Корабльов. Секретарями працювали І. Фетисов, К. Копержинський, К. Черняк. Були надруковані «Звідомлення» за 1922–1926 рр., випуски «Наукового збірника» та окремі праці членів товариства. Вилучено зі складу ВУАН за рішенням листопадової 1933 р. сесії Ради ВУАН.

⁵⁰ Див. коментар № 44. На цю працю М. Грушевський рецензією так і не відгукнувся.